

Bevaring af haver og haveplanter

Conservation of gardens and plants of gardens

Keywords: Gardens, Cultivated plants, Roses, Design, Museums, Collections, Preservation, Conservation, History, Denmark

Helle Ravn

Bevaringen af gamle haveanlæg og haveplanter er to opgaver, der trænger sig mere og mere på. Hvem skal varetage disse funktioner? Hvem har viden til at gøre det? For slet ikke at tale om hvem, har de fysiske rammer!

Indsamling, bevaring, forskning og formidling af kulturarven er museernes opgave ifølge museumsloven, og kulturarven er her opfattet bredt. Men i loven er der ikke taget højde for, at der rejser sig hidtil nye spørgsmål og problemer, når der er tale om den -i fysisk forstand levende kulturarv, som det er tilfældet ved bevaring af haver, planter -og for den sags skyld også gamle husdyr.

“Havepuljen” er et uformelt forum for de museer, der arbejder med eller er interesserede i havens kulturhistorie. Og et af de evigt tilbagevendende spørgsmål er, hvorledes bevaringsarbejdet kan gribes an, og hvorledes der kan udarbejdes en politik for det. Der er netop indledt et samarbejde med museernes “Landbrugspulje” for at udarbejde enslydende krav og retningslinier for bevaringsarbejdet med den levende kulturarv.

Bevaring af haver

I disse år gøres der flere steder et bevaringsarbejde med slots- og herregårdsparker, mens det står meget sløjt til med at bevare blot nogle få af de almindelige haver, som dog har været langt de almindeligste, og som samlet har dækket væsentlig større arealer end parkerne.

På en del museer er der blevet anlagt parafraser og/eller rekonstruktioner af gamle haveanlæg, som i stil og plantevalg passer til de eksisterende bygninger. Den form for haver har længe eksisteret på vores frilandsmuseer, og den vinder mere og mere indpas på andre museer; både for at give bygningerne de korrekte rammer og som en del af det antikvariske arbejde. Her kan nævnes den fine møllerhave ved Højer Mølle, besøgt på Havebrugshistorisk Selskabs tur til Sønderjylland denne sommer. Et andet og mere ydmygt eksempel -og derfor også mere usædvanligt -er de små arbejderhaver

ved Katrinesminde Teglværk, hvor Annette Tonn-Petersen for Museet på Sønderborg Slot har udarbejdet have-og beplantningsplan for tre haver med forslag til grøntsager, frugtbuske m.v. Projektet blev omtalt ved et foredrag i foreningen den 23. marts 1999. Statens Museumsnævn støttede projektet, der bl.a. omfattede arkivalske studier, planteskolebesøg og interviews.

BEVARING AF HAVER OG HAVEPLANTER

Havefredninger

En anden måde at bevare haver på er ved at frede eksisterende haveanlæg. Det er imidlertid meget vanskeligt, idet Det særlige Bygningssyn kun freder haver, der ligger ved fredede bygninger. Ellers må haven henvises til en landskabsfredning, som imidlertid ikke tager sig af havens planter. For at sætte det på spidsen vil det sige, at et fint gammelt haveanlæg ikke kan blive fredet hvis blot husets vinduer er blevet udskiftet med termovinduer, for så kan huset ikke fredes!

Ved en netop afsluttet rundtur til en lang række fredede bindingsværksgårde på Fyn viste det sig, at haverne i samtlige tilfælde var forsvundet! Haverne og de umiddelbare omgivelser var i alle tilfælde blevet sløjfet og udlagt i græs, idet kun stenpi-kninger var med i fredningerne. Den slags sker den dag i dag! Ved en nyfredet gård kunne vi endnu skelne det gamle haveanlæg - der var nemlig helt nysået græs, hvor der til i foråret havde været gange og bede! I stedet var der plantet hvide pelargonier og blå lobelier i et bed langs hækken.

Helt så slemt går det heldigvis ikke altid. I Vollerup på Als er en lille husmands-have blevet fredet i 1998. Fredningen omfatter hække, opdelingen i tre buksbom-kantede bede med køkkenhave, blomsterhave og frugthave, et pæretræ og to æbletræer samt en figurklippet kristtjørn. Alt i alt et lille fint anlæg, som det er værd at bevare.

Det væsentligste ved en havefredning må være at opstille en række krav til beva-ringen af havens rammer og form. Er klippede hække, skal de bevares, og går de ud, skal der genplantes hække. Anlægsformen skal ligeledes bevares: Er der f.eks. et sta-udebed, skal det bevares; men man kan vanskeligt for ikke umuligt sige, at de eksisterende stauder skal bevares. Markante træer, buske og andre planter skal bevares, men kan naturligvis også skiftes ud, når den tid kommer. På fuldstændig samme vis som der kan lægges nyt tag på et fredet hus, når det gamle er utæt, blot det ny tag er af samme slags som det gamle.

Da den sidste fredningslov var til høring ønskede "Havepuljen" at få haverne med

Fig. 1: Husmandshave i Vollerup. Fredningen lyder på "Havens omgivende hæk, havens struktur med tre haverum med omgivne gange og buksbomhække, hvoraf det ene med græsareal, frugttræ og kristtjørn".

udvikling, lokale variationer, sociale forskelle (f.eks. gårde, husmænd og jordløse huse), by og land og forskellig kvartersdannelse. I Havepuljen har der været betænkelighed ved at tage udgangspunkt i Firenze-charteret¹ for såkaldte "historiske haver", idet de almindelige danske haver skal bevares ud fra andre kriterier end de store stilistiske have- og parkanlæg. Med sådanne meget stramme kriterier vil de almindelige danske haver gå tabt.

En havefredning må altid forudsætte systematisk opmåling og registreringer af såvel planter som anlæg. Overalt hvor fredning af en have kan komme på tale, bør det ske efter grundig vurdering af anlæggets originalitet og dokumentariske kriterier.

Det vil i mange tilfælde være muligt at fastholde en haves stilpræg og haverummets helhedskarakter ved at bevare stilbærende anlæg i form af gange, hække, opdeling i haveafsnit m.v. bevares, hvorimod man ikke totalt kan fastlåse brugen eller bevaringen af de enkelte mindre vækster.

I lighed med fradragsreglerne for vedligeholdelse af bygninger vil en havefredning forudsætte fradragsregler for haveejereren.

Som oftest bliver et haveanlæg sløjft, fordi ejeren føler, vedligeholdelsesarbejdet er uoverkommeligt. Man kan derfor forestille sig, at der indføres fradrag for ar-

i loven. I forslaget lød det bl.a.:

"Det er i mange tilfælde yderst uheldigt, når kun bygninger og ikke de omkringliggende, tilhørende anlæg herunder haver fredes, idet de er med til at fastholde funktionelle og landskabelige belæg.

På den anden side eksisterer der i en lang række tilfælde fredningsegne haver ved ikke bevaringsværdige bygninger, og det er af største vigtighed, at også denne type haver vil kunne blive fredet. I en række tilfælde gør et bevaringsværdigt haveanlæg måske endda bygningen mere fredningsværdig, end den eller ellers ville have været.

En havefredning må ske ud fra variationer i den historiske

Fig. 2: Konsulent Leo Christiansen i færd med at optegne planter i en have ved et statshusmandsbrug på Langeland.

præcis bevaringslovgivning, som kan være med til at sikre de danske haver og den danske havekultur og anbefaler derfor, at fredning af helhedselementer i havemiljøer ved danske villaer, huse, gårde og herregårde bør indarbejdes i bygningsfredningsloven”.

Bevaring af planter

Er det museernes opgave at bevare planter? Har museerne mulighed for det? Og er de kompetente til det? Det er faktisk umuligt at besvare disse spørgsmål entydigt, men det bliver jævnligt diskuteret, både i Havepuljen og Landbrugspuljen, og Landbrugspuljen har indsendt forslag til Kulturministeriet om, at det kommer med som et punkt i den kommende revision af museumsloven.

Jeg mener ikke, det er museernes opgave at stå for selve bevaringsarbejdet med planterne. Vi har ikke rammerne til det, og vi har ej heller fagkundskaben. Til gengæld er vi i besiddelse af metoder til at afdække, hvilke planter, der skal bevares. Vi er vant til at finde de relevante kilder frem og foretage en kildekritisk analyse af dem. Og vi er vant til at foretage en udvælgelse af de elementer, det er relevante at bevare. Og det er nødvendigt at få udarbejdet bevaringsplaner for mange af haveplanterne, idet der hele tiden sker et forædlingsarbejde, enten for at få en mere robust plante frem, en mere fyl-

bejdsløn til udførelse af en række krævende arbejder f.eks.:

- en årlig hækkklipping
- at staudebede opgraves, renses og genplantes hvert femte år
- fældning af store træer, hvor træfældning er nødvendig p.g.a. alder
- en årlig maskinel rensning af havegange
- omsætning af et stendige eller en stengrotte, hvor der er fare for at stenene skrider ud

Endvidere skal haveejeren holdes økonomisk skadesløs for dokumentation, opmåling og undersøgelse, som skal danne grundlag for fredningen.

Havepuljen mener, det er på højeste tid, at der gennemføres en

dig form el.lign. Men hvem tager sig så af at bevare den gamle form?

Lad mig komme med et eksempel: Ved registreringen af en af husmandshaverne på Langeland, sagde Leo Christiansen henkastet, at den gyldenris, der står i haven, ikke er den oprindelige. Den er lavere og mere kompakt end den gamle form; til gengæld får den ikke så let meldug som den gamle. Nu ved jeg godt, at den gamle form endnu står i mange landbohaver, men hvem tænker på at bevare den? Og hvad med alle de gamle georginer eller dahlia som de hedder i dag? Jeg stødte i dette efterår i forbindelse med en undersøgelse af jyske landbohaver på en georgine, som med bestemthed kunne siges at være over 50 år gammel. Hvem sørger for at indsamle den? Og nok så væsentligt hvem har viden til og mulighed for at bevare den? Om denne georgine fortalte ejeren: "Det er en gammel plante. Det var faktisk så sjovt, for da vi havde åben have, var der en dame på næsten 90, og hun kunne se, at den lilla havde hun foræret min mor en gang".

Når dette er sagt, bør det nævnes, at der så absolut foregår et bevaringsarbejde af planter rundt på museerne. Det er blot ikke sat i system, og det er kun enkelte typer af planter, der bevares. I forbindelse med hjemtagningen af ældre hjem til museerne, sker det af og til, at der følger en gammel potteplante med. Ølgod Museum, Vestjylland fik for nogle år siden overdraget en 100 år gammel bladkaktus fra en familie, der med sikkerhed kunne fortælle, at den var fra 1898, at den kun havde været ompottet en gang, og at den stod i den originale urtepotte. Købstadsmuseet Den Gamle By i Aarhus, der ligeledes har bevaret en lang række gamle potteplanter fik nogle af kaktus'ens "blade", som heldigvis slog rod. Den Gamle By har mange forskellige gamle potteplanter, som er udstillet i museets bygninger, og som er blevet opformeret i planteskolen, hvorfra der også er et vist salg til publikum. På Landbrugsmuseet Gammel Estrup har man bevaret en lang række gamle frugttræer, og hvert år bliver der podet 200 stk træer, som i St. Bededagsferien bliver solgt til publikum. Der er en meget stor efterspørgsel efter dem, og museet kunne sagtens sælge flere, men man har af kapacitetsmæssige årsager lagt sig fast på dette antal.

I mange gamle haver står rodægte roser, og spørger man om deres alder, kendes den sjældent, og man kender ej heller navnet. "De stod der, da vi overtog stedet", "dem har jeg fået med fra mine forældres have" eller "jeg havde en gammel tante, som havde dem, og de er indbegrebet af højsommer" er den type svar, man får, hvis man spørger om rodægte rosers herkomst og alder.

Da Langelands Museums haveareal for et år siden blev forøget, blev det besluttet at indsamle lokale rodægte roser, og der blev indrykket en efterlysning i det lokale distriktsblad. Der kom henvendelse om cirka 40 roser, som alle er blevet hjemtaget til museet. Samtidig blev det oprindelige voksested fotodokumenteret, og vi fik oplysninger om pasning af rosen, hvor villigt den skyder m.m. Fotodokumentationen tjener især til

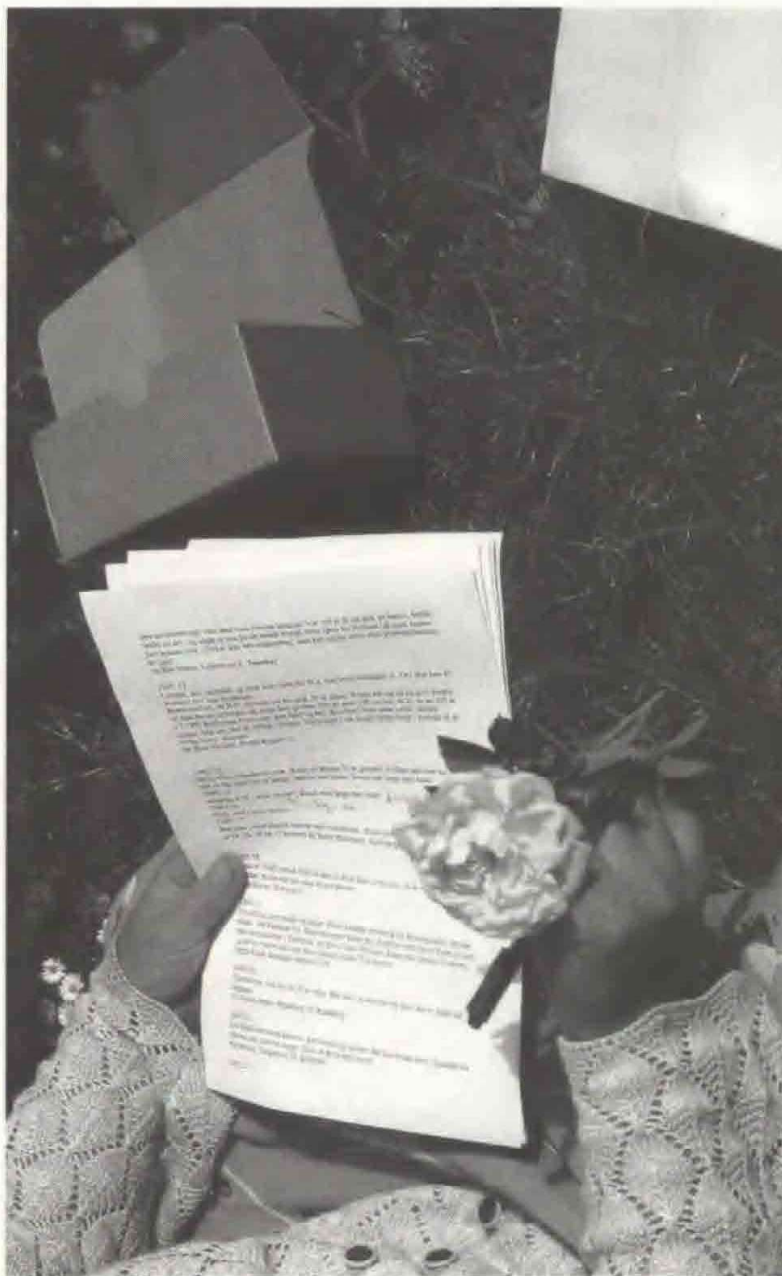

Fig. 3: Blomst, stilk og blad er her ved at blive klippet af en rose for at blive frysetørret i en lille æske mærket med rosens museumsnummer.

at belyse hvilken del af haveanlægget rosen havde sin placering i. Roserne blev hjemtaget på linie med andre museumsgenstande, så hver plante fik nummer og blev registreret med giverens navn og adresse, fundomstændigheder/voksested og hvorfra rosen i sin tid kom, samt hvor langt tilbage i tid, man havde kendskab til den. I sommeren 1999 er der blevet tilføjet oplysninger om bladform og -farve, blomstens farve, fylde og duft, og vi har bevaret en blomst, et blad og et stykke stængel. De er blevet frysetørret og bliver nu opbevaret i mørke, så farverne ikke blegner. Måske kan vi en dag også identificere dem. Vi står nemlig med en samling på cirka 35 rosenplanter, som vi ikke kender navnene på. Enkelte planter er allerede blevet fjernet; dels fordi der er flere eksemplarer af samme rose, og dels er der sket

en frasortering af kendte roser som f.eks. 'New Dawn' og 'Gloire de Dijon'. På denne vis har vi bevaret en lang række langelandske rodægte roser både som levende planter og som herbarium.

På længere sigt bliver det meget interessant at se, om disse roser er specielle for Langeland; det kan tænkes, netop fordi der er tale om en ø. Ved et møde i Det danske Rosenselskab udtalte formanden, at den mest karakteristiske rodægte rose i jyske haver er Rosa alba 'Maxima', kaldet "Bedstemors rose", og den er vi endnu ikke stødt på på Langeland. Men så vidt

vides er der aldrig blevet foretaget en egnsspecifik indsamling eller registrering af roser. Følgende eksempel kan belyse indsamlingen af en enkelt af roserne: Dagen efter avisen havde skrevet om museets indsamling af roser, blev vi ringet op af en hjemmehjælper, som fortalte, at en Hans Nielsen havde en gammel rodægte rose, som vi gerne måtte få et stykke af. Det viste sig, at Hans Nielsen var 105 år gammel og stadig helt åndsfrisk. Han fortalte, at han havde boet i sit hus i godt 70 år. Rosen var der, da han kom, og den havde stået på samme sted alle årene, hvilket vil sige op ad en hvidkalket sydgavl helt ud mod en asfalteret vej. Samme sommer havde rosen blomstret overdådigt med store, lyserøde, fyldte og duftende blomster. Senere fortalte hjemmehjælperen, at mange havde fået aflæggere af den, og at den var yderst velegnet til at lave rosengelé af. Der skulle kun 17 roser til en liter kronblade.

I dette tilfælde ved vi altså med sikkerhed, at den indsamlede rose sandsynligvis er mindst 80 år gammel, idet den på grund af sin størrelse må have været mindst 10 år, da han overtog huset. I enkelte andre tilfælde kan vi komme lige så langt tilbage med dateringen, idet disse roser udelukkende er blevet formeret vegetativt.

Bevaring af kilderne

Hvor bevaringen af såvel haveanlæg som planter støder på mange praktiske vanskeligheder, burde det være lettere med kildematerialet. Men det er ret sporadisk, hvad der er bevaret af kildemateriale om haver. Vi kan i dag gå ud og interviewe ældre mennesker om deres haver, og ad den vej komme cirka 60 år tilbage i tid, men ikke ret meget længere. Vi kan også opfordre ældre mennesker til at nedskrive erindringer om deres barndoms og ungdoms haver. Om få år vil den viden ellers være gået tabt. For 20 år siden udsendte Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser en spørgeliste om haver, og der indkom en lang række besvarelser fra hele landet. Det er et uvurderligt kildemateriale fra dette århundrede. På lignende vis burde man indsamle havedagbøger og -regnskaber på de lokalhistoriske arkiver, men arkiverne skal først gøres opmærksomme på problematikken, og befolkningen skal gøres opmærksom på, at det er et væsentligt kildemateriale, så de ikke smider den slags væk.

Hvad der kan undre endnu mere er, at der ikke eksisterer en egentlig bevaringspolitik for havekonsulenters og -arkitekters tegninger. Det er op til den enkelte at gemme tegningerne, og er de en dag i vejen, ryger de på forbrændingsanstalten. For indværende kender jeg kun til, at Midtsønderjyllands Museum i Gram har tegninger liggende af haver, som Wisti Raae lavede for områdets Husmandsforening i 1940-erne og 1950-erne. Også en del af plantelisterne er bevaret.

1 Se artikel af Jette Abel i *Landskab* 1993, nr. 5-6